# אוצר־החיים

כי חיים הם למצאיהם
(משלי ד׳. כ״ב)

ירחון לתורה, לספרות ולדברי ימי ישראל.


| תנאי־החתימה | ערוך בידי | כתובת |
| --- | --- | --- |
| לשנה שני דולרים | הרב חיים יהודה עהרענרייך | המערכת וההנהלה: Humenné Cechoslowakia. |

ב״ה שנה עשירית — הומעננע אלול תרצ״ד — מחברת יב


# OZAR HACHAIM

Abhandlungen über Wissenschaft
und Geschichte des Judentums.

Redacteur:
Rabbiner Ch. L. EHRENREICH.

1934


X. Jahrg. — Humenné, Elul 5694. — Heft 12


התוכן:




Buchdruckerei SAMUEL KLEIN Berehovo, (Beregsas) Cechoslowakia.

להקוראים והסופרים הנכבדים! לקרובי וידידי היקרים!

## כתיבה וחתימה טובה
## שנת „ישועה ורחמים"*)
(תרצ"ה)

הומנה ערב ר"ה תרצ"ה. הרב חיים יהודה עהרענרייך

*) הפרט הזה מעשה ידי מר ש. מרקוס הרכורג (גרמניה).

## ברכת מזל טוב

לכבוד אהובי גיסי הרב הגאון וכו' מהר"צ פראגער הי"ו הרב בפאפראד ולכב"ב לנשואי בתם מרת פיגלא תחי' ולכבוד ידידי הרב הגאון וכו' מהר"ץ קינסטליכר הי"ו הרב בסיביאו לנשואי בנו המופלג החו"ב מר אליעזר נ"י.

יזכו לראות דור ישרים יבורך.

## כוס תנחומים

לידידי החה"ש העורך מר י. הכס בתל-אביב על פטירת אביו ז"ל ולכבוד ידידי הרב הגאון המפורסם מהרח"ה טשרנוטשפקי הי"ו הרב בגאלין על פטירת בני האברך הנפלא מר צבי אהרן ז"ל. בעבודתם הספרותית והצבורית ימצאו נחם.

הרב חיים יהודה עהרענרייך

# פרס גדול לחותמי „אוצר החיים"!!!

כל חותם שישלח את דמי-חתימתו לשנת תרצ"ה

יקבל הספרים האלו בעד 150 Kč עם המשלוח.

1–10) אוצר-החיים 10 ספרים (תרפ"ה-תרצ"ד)
11) פירוש י"ג מדות לרס"ג
12) ספר הפרדס לרש"י
13) ספר אבודרהם השלם ח"א
14) ספר מנהגים לרבי אברהם קלויזנער
15) תשובות הגאונים מן הגניזה (הוצ' מרמורשטיין)
16) חפץ ה' לאור החיים
17) מנחת קנאות למהר"ץ חיות
18) כתבי רבי עזריקם ספרא
19) שיטה מקובצת ביצה
20) ספר התמיד לרבינו ראובן בן חיים

**הרוכש חותם אחד יקבל**

**בתור תשורה ספר אחד מהספרים הנזכרים.**

**הרוצה בספרים הנזכרים**

**בכריכה נאה ויפה עליו לשלם בעד כל כריכה 15 כתרים צ"כים**

## מודעה!!

במערכת אוצר-החיים יש להשיג

### כל חדושי הרמב"ן

כל מה שנדפס עד היום בצרוף על מסכת בבא מציעא מכתב-יד יצא לאור בירושלים — בעד 75 כתרים ציכים (75 K·) בלי המשלוח. רק אכסמפלרים אחדים עומדים עוד למכירה — וכל הקודם זכה.

**לחותמנו:** ספר „דרך הנשר" תולדת ותורת רבינו ר"נ אדלער ז"ל מפרא"מ ערוך בידי הרב רא"י שווארטץ, במחיר 9 כתר.

**הרב שמואל מנחם הלוי פיין**
**דעטראיט.**

# חכמי התורה וחכמי ההשכלה.

**מוקדש ליובל השנה העשירית להופעת הירחון אוצר החיים.**

אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף הפורח עליו נשרף, (בבא בתרא קל"ד), כלומר שנצח בחכמתו והשכלתו כל הקלי דעת. (ספר יורה למלקוש).

יש חכמים ויש חכמים. יש חכמים בישראל, ויש חכמים בעמים. החכמים בישראל הם, אלה שנתגדלו ונתחנכו על ברכי התורה והגמרא וספגו לתוכם התמצות שבהם. החכמים באומות העולם הם, שנתגדלו ונתחנכו על ברכי ההשכלה הכללית, וגם הם ספגו לתוכם התמצות שבה. וחוץ ממה שבעיקר הדבר יש חילוק גדול בין חכמי וגדולי ישראל, לבין חכמי וגדולי אומות העולם, והיינו גדולי וחכמי ישראל שבעת עסקם בתורה, והתורה מחדדת מחם וראשם ונעשים חכמים בשכל, וחריפים בהגיונים עמוקים, ובסברות ישרות, להבין כל דבר ודבר לאשורו ולשפוט על כל ענין וענין בהסתכלות בהירה; הנה ביחד עם זה, רוכשים גם כן ע"י דברי תורת אלק' חיים, לב טהור ורוח נכון, התמדת לימוד ועיון התורה משרשת כל המדות טובות שבעולם, הורדת לעומקא של הלכות התורה מביאה לידי קדושה, טהרה, פרישות, הסתפקות, ועוד מענינים העומדים ברומו של עולם. גדולי ת"ח שבכל דור ודור היו תמיד בעיני ישראל לסמל הטוב והיופי, וכהנהגתם המצוינה, ובנועם מדותיהם הטובות, השפיעו תמיד על רוח העם, והעם ענה לעומתם כזה ראה וקדש. אבל לא כן גדולי וחכמי אומות העולם, אמת הדבר שקנו ע"י העמקתם בההשכלה ראש חד וחריף לירד בעומקא של החכמות ולגלות צפוניהן, השכילו והעמיקו בכחת הטבע וגלו סודות נעלמים הוציאו יקר מזולל, איך להשתמש לטובת האדם בכל מיני המצאות שונות, ובכל חכמות לימודיות, אבל ידועת ולימוד החכמות האלו לא עזרו להרבה מהם, אף במעט, לתקן ולשפר כחות הנפשיים שלהם, ולרכוש מדות טובות שתפארת לעושיהם ותפארת להן מן האדם. וכי אין אנו קוראים בדברי ימי עולם מהרבה גדולי החכמים ואנשי מדע גדולי הפילוסופים בארצות שונות איך שהיו בעלי מדות משחתות שסכסכו עם בעם ממלכה בממלכה די מבט אחד בהמקרים הנוראים בימינו אלה מגדולי הפוליטיקאים ונוכח שהאמת אתנו.

הנה חוץ מעיקרי דברים אלה. שההשכלה הרחיקה מהתורה, עוד יש חילוק גדול ביניהן. התורה מאחר שהיא בת השמים ע"כ חוקיה, מצותיה, דיניה, ומשפטיה הם קימים לעד ולעולמים, וזאת התורה לא תהא מוחלפת ולא תהיה תורה אחרת מאת יתברך שמו. דיני ומשפטי התורה הם כל כך מאירים, ויסוד חזק ובריא להם, עד שכל הרוחות שבעולם לא יזיזם ממקומם, ודור הולך ודור בא, והתורה לעולם עומדת. עמים יורדים ועמים עולים, עולמות נחרבות ועולמות נבנות,

וקוצו של יוד לא יחסר מן התורה. וכמאז כן עתה, התורה היא אתנו בשלמותה, ותורת ד׳ היא תמימה, אבל לא כן עם השכלת מעשה בני אדם, ההשכלה היא פושטת צורה ולובשת צורה, ומשתנה לכמה גוונין, ומה שמאז הרחיקה, היום היא קרבה, ומה שהיום חול, למחר יהיה קודש, ואין קבע לשטה מסוימה בה, איש איש ודעותיו, איש איש ואידיאליו, איש איש ואלהיו.

ובתקופות שונות רצתה השפחה לירש גבירתה, היינו ההשכלה חפצה לקחת עמדתה של תורה, ולישב על כסאה, אבל כחה אין אתה לעמוד על עמדה לעולם, ונולד דור אחר, דור חדש. ומשיב לאל מעשה הראשונים ומבטל כעפרא דארעה כל הבנינים שבנו, וגם מעשיהם הם לא יעמדו לעולם ויקומו בניהם אחריהם ויהרסו ממסד ועד הטפחות מה שהעמידו אבותיהם, וכה נמשך הסתירה והבנין, הבנין והסתירה ואין קץ לרוח בני האדם. והנה כל דבר ודבר, שאין לו יסוד חזק תחת רגליו, אין לו מצב נכון ובסיס קבוע, ואין לו שרשים חזקים בקרקע, הנה הדבר הזה אין עומד תמיד על מקום אחד. אך הוא פורח באויר, ובפריחתו מוצא לו מנוח במקומות שונים, פעם במקום זה ופעם במקום אחר, וכפי האמור שההשכלה אין לה קבע אך היא משתנת לפי הדור ולפי הזמן, ע״כ נוכל לקרותה בשם עוף הפורח, שפורחת ושטה באויר ואין מנוח לכף רגלה, וזהו השבח שנשתבח בו יונתן בן עוזיאל שבשעה שהוא יושב ועוסק בתורה היינו שהיה כ״כ גדול בתורה, והבין עמקי סודותיה וכונותיה, עד שכל עוף הפורח כלומר שכל שיטות ההשכלה שמכונים בשם עוף הפורח, הנה כל השיטות האלו שעמדו נגד התורה ורצו לגבור חילים עליה נשרפו ונאבדו, וכולם נוכחו והבינו ממאירת דבריו, שכל שיטות ההשכלה אין האמת המחלט לנוכח דרכן והאמת המחלט והברורה מצאת אך בתורה הנתנה לנו מהקב״ה.

הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד
אב״ד בקאלומבוס אה״יא.

# לתקיעת שופר בר״ה שחל להיות בשבת.

## (תשובה)

באוצר־החיים תרצ״ד עמוד 3—2 השיג הכותב על החידוש שהביא ידידנו הרב הגאון העורך הי״ו באוצר החיים תרצ״ב עמוד 15 משמי, והוא בעצמו העיר שם על דברי; צר לי שהרב העורך קיצר מאמרי, גם השמיט טעמי ונמוקי, ונתן מקום לטעות, על כן הנני לבאר באריכות קצת מה שחדשתי.

מצינו חמש פעמים בתלמוד בבלי טעם — על איסורים שונים שאסרו חז״ל בשבת — משום גזירה שמא יעבירנו. א) אסרו הזאה לטמא מת שחל יום שביעי שלו בשבת ערב פסח 1), ב) לטבול כלים בשבת ערב יום טוב 2). ג) קריאת

1) פסחים ס״ה-ס״ט, פלוגתא בין ר״ע ור״א, והרמב״ם בפכ״ג מה׳ שבת ה״ח לא הביא הטעם, משום שמא יעבירנו, ורש״י במתניתין דף ס״ה ע״ב משום „מתחזי כמתקן גברא״.

2) ביצה י״ז, הרי״ף והרמב״ם לא הביאו גם פה טעמו של רבה, אלא שמא מתקן כלי.

מגילה בשבת שחל בו פורים, 3). ד) לתקוע בשופר בשבת שחל בו ר"ה 4). ה) ליטל לולב בשבת שחל בו יום טוב הראשון של סכות 5). ומדאוריתא מישרי שרי וחז"ל אסרו, והעם לא ידעו הטעם זמן רב עד שבא רבה וגילה טעם האיסור גזירה שמא יעבירנו 6).

ופלא, היאך אפשר, כי בדבר שנהגו איסור עוד מזמן הבית, לא ידעו כל חכמי התלמודים הטעם, עד שבא רבה שהיה בבבל, והוא גילה הטעם? ;בתלמוד ירושלמי ובמדרשי ארץ-ישראל לא נזכרה גזירה זו.

ועוד פלא, היאך גזרו חכמינו לבטל שתי מצות ה' אשר צוה במועדם, כמו »יום תרועה יהיה לכם«, וכן »ולקחתם לכם ביום הראשון«, והלא התירו ערבה בשבת, הגם כי לא מפורש בתורה (סוכה מ"ג), התירו לחלל שבת לעדים ואפילו ארבעים זוג שראו את החודש. (ריש ר"ה) וכן התירו קצירת העומר בשבת (מנחות כ"ה)? גם הטעם »גזירה שמא יעבירנו« קשה מאד, ורבותינו נתקשו בה הרבה, ונלאו למצוא תירוץ מספיק: א) אפילו אם יעבירנו הלא הוא טועה בדבר מצוה, וטועה בדבר מצוה פטור כר"י בפ"ג דסוכה משנה י"ד וכמפורש ברמב"ם פ"ב מה' שגגות »יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת ושכח והוציא את הלולב לר"ה פטור משום דה"ל טעה בדבר מצוה«, וגדולי הראשונים פירשו, כי דין זה שייך רק בזמן שבית המקדש היה קיים, מדוע? ב) אפילו אם יעבירנו ליכא איסור דאורייתא, דהא ליכא ר"ה בזמן הזה כמ"ש הפוסקים בסי' שמ"ה, ואת"ל דרבה סבר דאיכא ר"ה בזה"ז, קשה מדוע אנו פוסקים כרבה משום שמא יעבירנו, הא לדידן ליכא רק חשש דרבנן. ג) לשיטת ב"ש ור"ע דלית להו מתוך, ואסור לדבריהם טלטול ביו"ט, א"כ מדוע לא גזרו גם בכל יום טוב שחל בחול לתקוע שופר משום שמא יעבירנו דהא לשיטתם יו"ט דומה לשבת לענין העברה ד"א ברה"ר, ד) לפי דברי רש"י דדוקא במקדש היו תוקעין אבל בירושלים לא הא ירושלים כרמלית הוא (עירובין ו), ומה חשש איכא? ה) והו"ל לגזור ביו"ט משום שמא יתקן כלי שיר, ו) ואמאי לא גזרינן במצה ובמרור ביו"ט שחל בשבת שמא יעבר המצה או המרור ללמוד הברכה (כמו שחשש רש"י בסוכה מ"ב ומפרש כוונה זו בגזרת שמא יעבירנו), ומה שתירצו דלא חיישינן שיעבר יותר ממה שצריך

3) מגילה במתניתין רפ"א ובדף ד'. גם פה פסקו כר"י משום שעיניהם של עניים נשואות למקרא מגילה עי' או"ח סרפ"ח ס"ו ובמחלית השקל סק"י ונראה במקום שאין להם טעם אחר לא הביאו טעמו.

4) ר"ה כ"ט: לפי המשנה, היו תוקעין במקדש ובכל עיר שהיו רואה ושומעה וקרובה ויכולה לבא, כנראה אולי כדי להרגיל את העם שיבאו ביום החג לירושלים ושם הב"ד ידקדקו שלא לחלל שבת, ולאחר החורבן הוסף ריב"ז שיתקעו בכל מקום שיש בו ב"ד, ג"כ כדי להרגיל את העם שיבאו ביום החג אל החכמים לשמוע דבר ה' ובמעמד הב"ד לא יחלל איש את השבת, כי הב"ד ישגיחו עליהם.

5) סוכה מ"ב: לפי המשנה היו נוטלין הלולב בשבת ביום הראשון של חג, וכמה מהראשונים אמרו שדוקא בזמן המקדש, אבל בירושלמי גופא לא נמצא איסור על לולב בשבת. ויש סמך שנטלו גם בשבת עי' ירושלמי פ"ג דסוכה ה"א ובמפורשים, ועי' ירושלמי פ"ג דעירובין סוף הלכה ט, ר' אבהו אזל לאלכסנדריא ואטעינון לולבין בשבתא (שהתיר להם ליקח לולב בשבת) רבי ערעור על פסקו מטעם שבשאר שנה לא ידעו מתי קבעו ר"ח בא"י משמע בפירוש כי בימי רבי נטלו הלולב בשבת, כי האיך יתיר לאם דבר כזה אשר גם בארץ ישראל אסור? גם בבבלי סוכה מ"ג מסתפק הגמרא, אי נטלו בנ"י הלולב בשבת.

6) ר"ה כ"ט: א"ר לוי ב"ל ארחב"ח כתב אחד אומר וכו' אי מדאורייתא היא במקדש היכי תקעין וכו' אלא אמר רבה וכו' שמא יעבירנו, וראה להלן.

למצוה, ואכילת מצה בכזית, והוצאה מכגרוגרת, אכתי קשה הלא החשש הוא על האינו בקי, והוא לא ידע ולא ידקדק; גם כיון דאחשביה מצד המצוה הרי אז עובר על פחות מכגרוגרות, ומה שמתרץ הפנ"י בסוף סוכה דדוקא בלולב דאיכא ד' מינים אפשר דאין הכל בקיאין דאל"כ כל מצוה שצריכה ברכה תהי' אסורה, אם כן מה יענה לטבילה והזאה ושופר וכלי? ט) איך אנו קורין בכל; שבת בתורה, נגזור שמא יעבירנו?

אמת מכה קושיות כאלה א"א לנו לדחות דברי חז"ל, אבל עכ"פ הלא דבר הוא. גם בירושלמי לא נמצא טעמו דרבה, ומדוע? הלא' אז היו שכיחי שלוחי ציון שנסעו מבבל לא"י, ומא"י לבבל — רבין ורב דימי בימי רבה ורב יוסף — והביאו עמם הלכות ודינים שנתחדשו? גם יש להעיר דבבבלי לא נמצא טעמו של הירושלמי 7), בר"ה פ"ד ה"א 8): ר"י ורשב"ל הוון יתיבין מקשיי אמרינן תנינן יום טוב של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין, אבל לא במדינה, אין דבר תורה הוא אף בגבולין ידחה, אין לית היא דבר תורה אף במקדש לא ידחה, עבר כהנא אמרין הא גברא רבה 9), דנישאול ליה, אתון שאלין ליה, אמר לון כתיב אחד אומר יום תרועה, וכתוב אחד אומר זכרון תרועה, הא כיצד בשעה שהוא חל בחול יום תרועה, בשעה שהוא חל בשבת זכרון תרועה, מזכירין אבל לא תוקעין, ר' זעירה מפקד לחבריה עולין ושומעין קליה דרבי לוי דרש וכו' מעתה אף במקדש לא ידחה תני באחד לחודש 10), יום תרועה, אלא מעתה אף במקום שהן יודעין שהוא באחד לחודש ידחה תני רשב"י והקרבתם 11) במקום שהקרבנות 12) קריבין«.

ע"כ נראה לי בזה דבר חדש, כי באמת הי' לחכמינו ז"ל טעם אחר על כל אלה הדברים, ולא גלו הטעם האמתי, כמו שמצינו כעין זה בעבו"ז כ"ט ששאלו מדוע לא אסרו גבינות עכו"ם גם בהנאה, והשיאו לדבר אחר, וכן כאן כמו שחז"ל התירו כמה דברים בשבת בעת שהיו להם וכוחים עם צדוקים, כמו בערבה, ובקצירת העומר כדי להוציא מלבם, כן אסרו חז"ל שופר בשבת,

---

7) מכאן ראיה גדולה שהבבלי לא ראה את הירושלמי למרות כי הירושלמי נסדר כמאה וארבעים שנה לפני הבבלי כי לולא ראהו הי' מביא טעמו. ובכל מקום שמצאו טעם אחר על הגזירה הזאת הביאו כמו בטבילת כלים ובמגילה, רק שמעו משלוחי ציון ראשי פרקים מטעמא דרבי לוי, ומה שמקשים „אי מדאורייתא היכי תקעינן" נשארו אללם בל"ע, כי לא ראו בירושלמי שיש תירץ ע"ז. ובאמת סברת הירושלמי טובה וחזקה מאד, וממילא אין מקום להערות ידידנו הרב העורך נ"י, כי באמת ע"י שלוחי ציון נודעו להם רוב חידושי ארץ ישראל כמו שהמכה בבבלי אשר שם רוב תורת ארץ ישראל, אבל לא כל המסקנות והכרעות, כי לא ראו בעיניהם את הירושלמי מסודר ונגמר כאשר הארכתי בזה בספר מיוחד עם ראיות למאות.

8) ראה בויק"ר סוף פרשה כ"ט.

9) שם איתא מרא דשמעתתא.

10) בויק"ר מפורש יותר „ידחה במקדש שהן יודעין זמנו של חודש, ואל ידחה בגבולין שאינן יודעין בזמנו של חודש.

11) שם „ועשיתם" ככתוב כפי אמור „ועשיתם עולה" וראה בקרבן העדה שם, „ועשיתם" כתיב סמוך יום תרועה, ש"מ במקום שמקריבין הוא לעולם „יום תרועה".

12) גם על פירש זה יש להקשות מדוע הנהיג ריב"ז לתקוע בכל מקום שיש ב"ד הא מן התורה אסור לתקוע במקום שאין קרבנות. עוד יש להעיר לפי פירש ירושלמי שזכרון תרועה כפי אמור קאי על שבת ר"ה, מדוע כותה התורה שם „כל מלאכות עבודה לא תעשו" הא בשבת הכתוב מדבר ואסור משום שבת?

בזמן הבית, כאשר קם אותו האיש ואמר לתלמידיו בעת שעקרו שבלים ביום השבת והסכים להם באמרם כי בן־האדם הוא אדון השבת, ומותר לעשות מלאכתו, ולא שהשבת הוא אדון על בן־האדם, וחז"ל ראו בזה סכנה גדולה לשמורת שבת, וכדי לעצור בעד הדעה הנפסדה הזאת, אסרו חכמינו אפילו מצות גדולות בשבת, ולפי זה האיסור לתקוע במדינה היה בזמנו כשלשים או ארבעים שנה לפני החורבן וכן גם הזאה שהיה בזמן המקדש ,ושאר אסורים על מגילה, לולב, טבילת כלים, היה בזמן שאנשיו הלכו ופשטו במחנה ישראל לרכוש להם אנשים. וברבות הימים כאשר עזבו את אמונת ישראל, ולא היה עוד צורך לפרסם הטעם לאט לאט נשתכח הטעם, כיון שבטלה הסבה, ולא ידעו חכמינו דבר ברור מדוע אסרו חז"ל דברים כאלה, ובשעת חתימת התלמוד אשר אז כבר קבלו מלכות רומא אמונתם, פחדו בוודאי לרשום בספר הטעם, או כי גם הם שכחו ונשארו הלכות הללו כחידה ותלוי טעמים אחרים עליהם.

אלה המה הדברים אשר אמרתי אז. והרב העורך לקח איזה מלים מכל מאמרי וממילא נתן מקום לטעות בהם, ונראה נא היעמדו השגותיו.

א) העיר, הלא מצינו להיפך שחז"ל לא לבד שלא חשו לויכוחי הדת עם המינים אלא גם פרסמו הטעם, ומדוע העלימו פה הטעם. התשובה: בזמנו פרסמו הטעם, — בשעה ששמרו עוד התורה — ואמרו, כי השבת הוא אדון על האדם, ואסור לעשות מלאכות כאלה, ואפילו מצות ה' במקום שיש חשש שיחללו השבת, אבל אח"כ בעת עזבם את דתינו, לא היו עוד מקום לוכוחים.

ב) העיר כי התקנה הזאת נעשית כמה מאות שנה לפני לידת אותו האיש? תשובה: לא מצינו כעין זה בחז"ל, והשערת אחרונים מאין יסוד בחז"ל, ועליהם להביא ראיה. ומה שהוסיף ריב"ז לתקוע במקום שיש ב"ד, לפי שהב"ד ידקדקו על העם, ולא יבאו לידי חלול שבת.

ג) העיר, הלא הנוצרים הראשונים שמרו התורה. תשובה: אמת, אבל לא בדבר הזה, בחלול שבת, לא שמרו, כי הוא בפירוש התיר להם.

ד) העיר, כי גדולי רומא ומלכם קבלו אמונתו שכ"ד שנה אחרי התחלת מספרם. תשובה: אמת, ואז חתמו את התלמוד, ויוכל להיות כי כבר שכחו הטעם, ואם לא שכחו פחדו אז מלהזכיר סיבת האיסור, מטעם גזרת הנוצרים, וע"כ לא נזכר שום דבר בחז"ל בזה.

מעודי לא אמרתי קבלו את דעתי — והרוצה לקבל יקבל, ואם לאו, גם אז, תביא ברכות על ראשו.

**הערה** לאוצר־החיים תרצ"ד עמוד 124 בדבר »ירושלמי — שאינם לפנינו« הערני מר יהודה ליבוש שפיזר מלובלין: ראה הגהות רד"ל לויק"ר פכ"ב ובמאמרו »קדמות ס' הזהר«, ולדעת ר"א אפטוביצר אדות ספר »קובץ ירושלמי«. ובמכתביו לר"ב עפשטיין בעל תו"ת האריך בזה הרבה. והרב ר"ש ליברמן מירושלים ציין להערה ב' להקדמה לעין יעקב ויפה מראה בירושי נדרים פ"ט מ"ש ע"ז. והוסיף כי השם ר' שמעון בן פזי לא נמצא בירושלמי והוא נקרא שם ר' סימון. עיין מ"ש בספרו »פירושים והערות« שבת ע' 64. להערה ד' נמצא מלה במלה סנהדרין פ"י ה"ב, כ"ט ע"א (דפוס זיטומיר ל"ח ע"א). וכן העיר פרופ. א. אפטביצר והוסיף לציין לסוכה נ"ג: מכות י"א: במד"ר פי"ב, י"ב. פכ"א, י"ב. וסדא"ר פל"א. (הוצ' פרידמן ע' 157.)

הרב חיים יהודה עהרענרייך

# בנתיב בספרים

.....................

## רשימות ביבליוגרפיות ודברי־בקרת.

למרות המשבר הכלכלי הנורא השורר כעת בכל העולם כלו אין התורה מונחת בקרן זויות. חכמי זמננו עוסקים בכל מקצועות שבתורה מתוך הדחק והלחץ מבפנים, ותורתם מכרזת עליהם מתוך ספריהם המפיצים מבחוץ. אין לך יום שאין בו חדוש בבית־המדרש. אמנם מפני חוסר מקום, מחוסר אמצעים, לא יכולתי להזדקק כ ר א ו י לספרי המחברים הנכבדים שהגיעו לידי לבקרת — והיו ראוים להתענין בהם באריכות, — וחכיתי מזמן־לזמן לימים טובים, להרחבת הדעת והרחבת המקום. אמנם »עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו«. ובעמדי על סף השנה אמרתי »פטור בלא כלום אי אפשר« ואפרע את חובתי לכל־הפחות ב א ו מ ר ־ ה ק צ י ר ורשימה ביבליוגרפית מכל הספרים המונחים לפני — ואת המחברים הסליחה. ואי"ה שוב אשיב אליהם בעין פקוחה בפרטות בשעה רצויה.

בשדה המחקר בספרות התלמוד והמדרש הנני פותח תחלה בברכה למהרי"ב הכהן ל ו י ט ע ר ב א ך, פרופ. בביהמל"ר בסינסינטי, על פרי עבודתו בהוצאה חדשה של »מכילתא דרבי ישמעאל« 1). במבוא גדול ותרגום והערות בשפת אנגלית עטר את המכילתא המתוקנה על פי כ"י ודפ"י עם שינויי נוסחאות ומראה מקומות. ל. פרסם כבר כמה מאמרים חשובים בחקר המכילתא עד שזכה להו"ל בכלי חמדה. לעת עתה לא זכינו להנות מאורה רק עד »חסלת מסכתא דבחודש השלישי« — ובכליון עינים אנו מחכים לעין יפה של המו"ל שתשלם כל המלאכה. ואי"ה כאשר נזכה לברך על המוגמר אנופף ידי לחוות דעתי במקום שהגית המחבר הנכבד להתגדר בדבריו.

בהוצאה זו י"ל מסכת תענית מן תלמוד בבלי 2) מוגהה ע"פ כ"י שונים והוצאות עתיקות במראה מקום הפסוקים בתנ"ך ומסרת הש"ס והמדרשים ותרגום והערות ומפתח השמות בשפת אנגלית ע"י מהר"צ מ ל ט ע ר. מידו כבר יצאה מסכתא זו מתוקנה עם הערות ופירוש גדול ב ע ב ר י ת, אולם בתוצאה שלפנינו כוון לקרב את לבם של ישראל המדברים בלשון אנגלית אל אוצר בלום בתלמוד דיהודאי. יישר חיליה להחברה הנכבדה המו"ל גם על צד חיצוניותם אשר בהם יתפאר כל בית ישראל.

הרב ה. ג. ע נ ע ל א ו, ברם זכור אותו האיש לטוב, שאלמלא הוא נשתכחו

---

1) **מכילתא דרבי ישמעאל.** הוצאה חדשה על פי כתבי יד ודפוסים ישנים עם שינויי נוסחאות ומראה מקומות ותרגום והערות בשפת אנגלית מאת י ע ק ב ב צ ל א ל הכהן ל ו י ט ע ר ב א ך. ספר ראשון. פילאדלפיא. החברה היהודית להוצאת ספרים אשר באמריקא תרצ"ד. 255-255-65 ע' $16^0$... ספר שני... 292-292-7 ע' $16^0$.

2) **מסכת תענית** מן תלמוד בבלי מוגהה על פי כתבי יד שונים והוצאות עתיקות ונעתקה לשפת אנגלית על ידי צ ב י מ ל ט ר. פילאדלפיא. החברה היהודית להוצאת ספרים אשר באמריקא תרפ"ח. 4-240-240-47 ע' $16^0$.

פנינים יקרים מתורת רבותינו הראשונים הנשקעים בבית הגניזה ונעלמים מעין־רואה. הוא האיר לארץ את »מנורת המאור« למהר"י אלנקאוה בעטרה שעטר לו (אוצר החיים תרצ"ג ע' 86) ודלה והשקה מגנזי קדם למאספים המקודשים לפרסומם. וביתר שאת תמך ועזר בעין־יפה ידי העוסקים בספרותנו העתיקה להפיץ מעינותיהם חוצה. אין לך מחבר ספר בימים האלה שאין ענעלאָוו יצא לקראתו לעזור לו. ולדאבון לבנו ולב כל חכמי ישראל שבק לן חיים האדם הגדול הזה פתע־פתאם. אמנם לא נפטר ענעלאוו מחביריו אלא מתוך דבר הלכה. ימים אחדים לפני פטירתו שלח לי את ספרו הגדול »משנת רבי אליעזר« 3) שמצא בין כתבי־יד החדשים שנקנו בשביל הספריה על יד בית המדרש לרבנים בניו־יורק והוכיח במבואו שהיא ממדרש ל"ב מדות לר"א בנו של ר' יוסי הגלילי. ובמדה שתיקן וביאר את מנורת המאור לאלנקאוה מדד גם לספרו זה. בבקיאתו הגדולה וברוח בקרתו החדודה הצליח להוציא מתחת ידו דבר מתוקן ומקובל ליד כל חובבי תורתן של קדמוננו. וכבר מצאו ענין רב לענות בו המומחים לאותו דבר ואי"ה עתיד אני גם־כן לקבוע מאמר מיוחד להערותי וחידושי שעלו בידי בשעה שנהנתי מפרי רוחו. הוא נסתלק במיטב עלומיו — אבל זכר רב טובו להגדיל תורה ולהאדירה יביעו לדר דר.

לא לחנם שלח ה' את הרב מהר"א סופר לאיטליה אלא לבנות לנו את »בית הבחירה« לרבינו מנחם מאירי. בשנת תרצ"א הו"ל למסכת סנהדרין (ראה אוצר־החיים תרצ"א ע' 25) וגאוני וחכמי זמננו קדמו לו בברכת צלח ורכב להמשיך מלאכתו עד תום כל הבית. ושמע אברהם בקולם ויפתח את דלתות »בית הבחירה« למסכת תענית חלה שקלים תמיד ומדות 4), על־פי הכ"י יחידי בעולם הטמון בספריה שבפרמא. והרב סופר עשה מלאכתו מלאכת־מחשבת. פזר אותיות המלים שהן מטופס המשנה, חלק הספר למאמרים במקום שמתחיל ענין חדש והוסף סימני הפסק וציוני מספר דפי הגמרא והלכות הירושלמי בדברי המאירי. חבל כי למסכת חלה שקלים תמיד ומדות לא הדפיס טופס המשנה שבכ"י ואף שלא מצא שם רק שינויים מעטים — »דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם«. בעין־יפה צרף הרב המו"ל את חלק האחרון מההקדמה של המאירי למסכת נדרים נזיר סוטה שנשמט בדפוס ליוורנו תקנ"ה והעתיקה מקובץ פרמא. מענין מאד סדור המסכתות ביד המאירי שלא כסדור שבידינו. הרב סופר אומר:

---

3) **משנת רבי אליעזר** או **מדרש שלשים ושתים מדות** יו"ל בפעם הראשונה מכתבי יד ישנים עם מבוא והערות ע"י הלל גרשם המכונה היימן ענעלאוו. ניו־יורק הוצאת בלאך תרצ"ד. 70-395-4 ע' עם ג' פקסימילות, 8°. (בדפוס העברעוו פרעס פילאדלפיא).

4) ספר **בית הבחירה** על מסכת תענית חלה שקלים תמיד ומדות אשר חבר רבינו מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר ז"ל מעיר פרפיגנין המכונה בשם מאירי יוצא לאור בפעם ראשונה עם מראה מקומות והערות ע"י אברהם סופר אב"ד גוריליאה (איטאליא) ונתוספו עליו בראש ספר א) חלק האחרון של הקדמת רבינו ז"ל לספרו בית הבחירה שלא נדפס עד היום, ובסוף הספר ב) פירוש רבינו שמעיה ז"ל על מסכת מדות (כבר נדפס) ג) חידושי רבינו חתם סופר ז"ל על מסכת תמיד שעוד לא נדפסו ונעתקו מכתב ידו. בדפוס אפפעל ויען. 184-98-16 ע' 8°.

»אינני כותב הקדמה מקפת את חייו וספריו ודרכי למודו של רבינו עד אשר יזכנו ה׳ ויצאו לאור כל ספריו« — נקוה כי בזמן קרוב יעלה בידו למלא רצונו. הערותיו וחדושיו בשולי היריעה קובעים ברכה לעצמם. באורו של בקיאות וחריצות יאיר אורו של המאירי. ליחוסו של המאירי להירושלמי קבעתי מקום אי״ה בספרי על הירושלמי העתיד לצאת. לא אפונה כי כל מי שדברי רבותינו הראשונים חביבים עליו לא יאחר מלהביא את האור החדש של המאירי לביתו.

מה»מדרש הגדול« — שם מחברו לא נודע כי אם שמקום ילידתו הוא ארץ תימן וזמן חיבורו הוא אחר המאה הי״ב — נתפרסם עד היום לבראשית עם הקדמה והערות לד״ר שעכטער, קעמברידש תרס״ב, ואף הוא יקר המציאות, ועתה בא מר ר ב י נ ו ב י ץ והשלים אחריו והו״ל לויקרא 5), ועוד ידו נטויה »לגמר את ספרי מה״ג על כל התורה« (הקדמה). בהוצאת המדרש הזה השתמש בשתי כתבי־יד הנמצאים בבית עקד הספרים של בית מדרש הרבנים בנוי־יורק. אמנם אין עניות בכ״י של מה״ג ומצויים הרבה לדורשיהם. מדרש זה ערכו רב לחקר הספרא והתלמוד בבלי, כי »יש כאן שנוים משנים שונים«. ומר רבינוביץ עומד להוציא »את כל השנוים האלה בעצמם כעין הוספה לדקדוקי סופרים של רנ״נ ראבינאוויטש«. מתלמוד ירושלמי לא מצוי הרבה במה״ג. אבל השתמש הרבה במשנה תורה להרמב״ם בעניני הלכה. בהערותיו הוא נותן את כל מקורי המאמרים אשר מצא. ראוי הוא להודאה ולברכה שיזכה להו״ל את מה״ג כלו עם מחקרו בעניני המדרשים המובאים בו ויחוסם זה לזה.

לשאלת ה»ברייתות« עדיין לא שמו לבם החוקרים כראוי. »ויש ערך גדול לברייתות להבין את תולדות ימי התנאים ותולדות התפתחות המדע התלמודי«. קודם־כל דרוש לנו לאסוף את כל הברייתות מכל מסכתות התלמודים. מ. ש ט י ע נ ל י ץ אסף »דיע צערשטרויטען ברייתות דער ביידען תלמודע צור משנה ברכות« (פראנקפורט 1908), וכעת לקט אחריו מהרי״א ש ל נ ו את הברייתות של מסכת תענית שהובאו בשני התלמודים 6), ובמדור מיוחד קבע הברייתות אשר הובאו גם במדרשים של התנאים. במבואו — בעברית ובאונגרית — נושא ונותן אם התוספתא והברייתא אחת היא וכמה מיני ברייתות ובאיזה אופן נשנו בתלמודנו. הוא מבטיח להמשיך את מלאכתו עד תומה. יעלה ויצליח.

החברה »תורה ותבונה« בירושלים שמה לה למטרה הוצאת ספרי רבותינו הקדמונים שעודם בכתב יד. ובראשונה יצא לאור ספר חדושי ה ר ש ב ״ א על מסכת ב״מ בתקונים והערות 7). עוד ידה נטויה להו״ל חדושיו גם על שאר

---

5) **מדרש הגדול** על חמשה חומשי תורה ספר ויקרא הוצא לאור על פי כתבי יד עם הערות והקדמה ע״י נ ח ו ם א ל י ה ו ר א ב י נ א ו ו י ץ. ניו יורק תר״ל 5-702-6 ע׳ $8^0$. (נדפוס טסע יעווים פובל. סאס. פרעסס פילאדלפיא).

6) **הברייתא** מקומה בספרות המדעית של ישראל עם ברייתות של מסכת תענית מאת י ה ו ד ה א ב ר ה ם ש ל נ ו. בודאפעסט נדפוס של קאטצבורג. 10-24 ע׳ $8^0$.

7) **חדושי הרשב״א** על מסכת בבא מציעא לרבינו ש ל מ ה ב ן א ד ר ת ז״ל יצא לאור ע״י חברת „תורה ותבונה" בע״מ עפ״י כתבי יד: א) כ״י Jew. Coll. man.

המסכתות שלא ראו אור עד היום וכמו כן פירוש רבינו חננאל על המסכתות שלא נדפסו אצל ראם וגם מה שנדפס שם בהשלמות ותקונים ואת שבלי הלקט השלם ח״ב ועוד. מי יתן והיה. — לפני מרן הב״י הי׳ גלוי וידוע ספר »שער המים« דיני מקואות לרשב״א (יו״ד סימן ר״א). והקרה ה׳ כתב יד לפני רד״ש לעווינגער ומצא בו משער המים המובא בב״י כמעט מלה במלה, רק הוא נקרא שם בשם »בית המים« (הצופה שנה י״ד עמוד 363) והנה לאחר זמן רב הודיעו פרופ׳ ד״ר א. מרקס שמצא בכ״י אחר בשם שער המים כל דיני מקואות השייכים לתורת הבית הארוך וקצת הנוסח הקצר שהו״ל השייך לתורת הבית הקצר. ושלח לו בטובו את צלום הדפים הללו והוציאם לאור בהערות ותקונים 8) וכן ערך לשניהם מבואות. —

בישיבת ר״י בדאהב נמצאים הרבה כתבי־יד; »ולאט לאט אוציאן לאורה« שם לו בעל הישיבה למטרה. והו״ל כרך אחד מהם 9). בו הוספות לספר יוחסין הנדפס ו»מעות לתקון« בילקוט המכירי על משלי (ירושלים תרס״ב) ועוד זכרונות מימי קדם. — הרב מהר״י העליר הואיל לסדר ספר המצות להרמב״ם כסדר התורה 10), »דבר השוה לכל נפש«. — הרב רמ״ש זיוניטץ מוסיף והולך לשבח את התלמוד ירושלמי בספרו »משבח« 11) הוספות ל»המשביח« שלו. (השווה אוצר־החיים תרצ״ג ע׳ 11). — מהר״ר מרגליות האי צורבא

---

7) כ״י בריטיש מוזיאום בלונדון Add. 27092. Montefiore N. 311. פעיה״ק ירושלים תובב״א. דפוס יהודה וירושלים 4-150-6 ע׳ 4°.

8) **שער המים** להרשב״א ז״ל. יוצא לאור בפעם הראשונה ע״פ כ״י ישן נושן יחיד בעולם אשר נמצא באוצר הספרים של בית המדרש לרבנים אשר באמריקא (ניו-יורק) ע״י דוד שמואל לעווינגער. בודאפעסט תרצ״ג. 31-2 עמודים 8°.

9) ספר **בנין ירושלים כי ביצחק** יקרא בו יבואו כתבי י״ד המצאים בישיבת יצחק בן ר׳ מיכאל ב״ר רפאל בדאהב הי״ו ש״ט, הירושלמי. נדפס שנת 5688 ליצירה בה״א ש״ט מנחם ציון **בבנין ירושלים** לפ״ק פעיה״ק ירושלים ת״ו. דפוס רפאל חיים הכהן, ירושלים. 22 ע׳... **שנות חיים** בו יבואו שברות ישיבות מדרשים ויהיו נכתבים על ידי...10 ע׳... ספר **שנות חיים — פרדס הירושלמי כי ביצחק** יקרא **הפרדס** יפרד והיה לארבעה חלקים א) פרדס התורה והחכמה, ב) פרדס הזמרה ג) פרדס המדע ד) פרדס הירושלמי יוצא לאור השכל מתוך כתבי יד האצורים בישיבת ...37 ע׳.. ספר **שנות חיים — גן ירושלים כי ביצחק** יקרא בו יבואו אגרות ומכתבים וענינים שונים יוצאות לאור השכל מתוך כתבי יד האצורים בישיבת בה״א ש״ט אידו״ת החיי״ם לפ״ג ...17 ע׳... **הפרדס** הוא פרדס התורה והחכמה **כי ביצחק** יקרא ספר **פאר הדור** חלק שני בו יבואו תולדות הרמב״ם ז״ל וספריו, וגם שו״ת שלא נדפסו בפאר הדור הראשון, ונעתקו מתוך כתב יד עתיק, על יד זעירא מאנשי ירושלים ... בה ש״ט עוטר ישראל **בתפאר״ה** לפ״ק ...24 (2) ע׳ 8°.

10) **ספר המצות** לרבינו הרמב״ם ז״ל מסודר מחדש על סדר התורה מאתי המסדר והמו״ל יחיאל העליר בפתח תקוה אשר בארץ ישראל. ירושלים תרפ״ט. דפוס העברי של יחיאל ורקר. 122-32 ע׳ 8°.

11) ספר **משבח** הוספה למשניות הירושלמי ... יצא לאור בי׳ לסדר „דברי

מרבנן שקנה לו יד ושם בהיכל ספרותינו באוצר ספריו, הראה את עושר ידיעתו בתולדות המשנה ועריכתה בסגנון קל ובסדור יפה 12) וכן ירד למקור הברכות ומטבעותיהן 13). אך עיניו צרה בשל חבריו שקדמו לו להזכירם לטובה. — הרב ביברפלד נותן לנו פרקים בחקר המטודולוגיה של מדרשי ההלכות 14).

ספרות הרבנות נתעשרה ע"י ספרו של האי »סבא קדישא« 15) שו"ת בדרך רבני־ספרד. — חשובה התוצאה החדשה מספר יד כל בו »שער אפרים« על קריאת התורה עם פירושים חדשים 16) ובהם הוספות נחוצות. להרב רח"צ עהרענרייך אב"ד מאד והבבחל"ח הרב המנוח מהר"ש ליפשיץ המפרשים כבר יצא טבען בעולם הספרותי בספריהם הקודמים במקצוע זו. — הרב מהר"א ברודנא נותן לנו פנינים יקרים גם בבאור מאמרי ירושלמי 17). — הרב ר"ע גלזנר יפה כחו בפלפול וחדוד 18). עלובה היא ההסכמה על ספרו מהרב שרדף אותו למותו ובנזיד עדשים מוכר לו את ברכתו. — שאלות דבר יום

---

התורה הזאת" תרל"ג מאתי משה שמעון בן לא"א יחזקאל זיוויץ החונה פה פיטסבורג פא. בדפוס מונשוביץ וכהן בקיידאן (ליטא) .22 ע' 4°.

12) **יסוד המשנה ועריכתה** חקירה כללית על השתלשלותה מימות אנשי כנסת הגדולה עד חתימתה, ותכנית סדורה. ממני ראובן מרגליות. הוצאה שלישית, מחודשת. 68 ע' 8°.

13) **מקור הברכה** בירור מלות שמברכין על עשייתן ומטבעות ברכותיהן ממני ראובן מרגליות. 32 עמודים. 8.

14) **Beiträge** zur Methodologie der halachischen Pentateuch exegesse von Ed. Bieberfeld, Heft 1. a) Einleitung. b) Der Mishma (המשמע). Berlin 1928. (Druch Brecher Berlin) S, 47.

15) ספר **שו"ת מהרש"א** חלק ראשון מחלק התשובות השייכים לאו"ח ויו"ד אשר השיב.. הגאון האדיר.. סבא קדישא חסידא ופרישא איש אלקים קדוש הוא מרנא ורבנא שלמה אליעזר אלפאנדרי זצוק"ל משבט יהודה ממשפחת בצלאל.., המגיה והמו"ל הק' יצחק נסים ס"ט בהרה"ג מוה"ר רחמים זצ"ל פעיה"ק ירושלים ת"ו. שנת וכל הארץ **מבקשים** את פני שלמה... דפוס רפאל חיים הכהן ירושלים. 212-6 עמודים 4°.

16) ספר **שערי אפרים** אשר חברתי אני הצעיר ברבנות אפרים זלמן... מרגליות... מיוסדים על דיני קריאת התורה... והן עתה נתחדש הדר... עם הגהות וביאורי' ותוספות רבות בהלכות... נקובים בשמותם **שערי רחמים**... **שערי חיים**... ארשיווא בדפוס ר' משה יודא גלאנץ בשנת "בברכת חיים" לפ"ק. 6-308-24 ע' 8°.

17) ספר **חסד לאברהם השלישי** אשר חנן ה' אותי הקטן אברהם לבי בה"ר משה ז"ל ברודנא פעה"ק ירושלם ת"ו ... נדפס פעיה"ק ירושלם תובב"א בחי' אד"ם תרל"ג דפוס ה"ר חיים צוקרמן. 2-22-4.

18) ספר **דור דורים** חלק ראשון כולל ביאור רחב של הרבה הלכות גדולות וסוגיות הש"ס — חברתיו... עקיבא גלאזנר אבדק"ק קלוזש... בשנת תרל"ד לפ"ק בדפוס ווייסשטיין את פריעדמאנן קלוזש. 224-26. ע' 2°.

ביומו פותר הרב ר"מ פוללק בעושר ידיעתו בספרי אחרונים 19). במקום אחר אציין לדברי הראשונים שישלהם להשיב על שאלותיו. — במנחת אזכרה 20) כבד הבן את אביו הגאון המפורסם לתהלה בספרו »שו"ת הרב"ז« (ראה אוצר־החיים תרצ"א ע' 58) ובה מעשה ידי אב ובנו על מצות ישיבת א"י בבקיאות נפלא בתלמודים, ומדרשים וספרי ראשונים ואחרונים, בצרוף מאמרים ומכתבים על גדלו ותפארתו בחיים ובספרות. — ו»מעין« 21) יצא מבית ישיבת פרשבורג להלכה ואגדה מעט »סופרים« מרנן ורבנן החתם־כתב־שבט, עד שבא רבי עקיבא סופר ותלמידיהם. ומן המעין ההוא ישקו העדרים לתלמידי הישיבה שהתאחדו באגודה. — ספר מועיל ונרצה הר"ל הרב רצ"ה פרידלינג על כל מצות דמחייב ברא למיעבד לאבא ולאמא אחר מותם בימי אַבלו ויאַהרצייט 22) עם הדינים והתפלות השייכים לזה. — והרב ד"ר וואלף הוא החכם המכיר את בני מקומו להורות את דיני אבלות בלשון גרמנית שהם שומעים 23).

בהיסטוריה הגיעו לידנו מיד הרב ר"י קמלהר 24) ספר תולדות הנוב"י

---

19) ספר שאלות ותשובות חלק לוי על או"ח ויו"ד כולל שו"ת ופלפולים להלכה אשר חנן ה' אותי הקטן והצעיר מנחם הנ"ל פאללאק אבדק"ק שערענטש והגליל שנת תרצ"ד לפ"ק בדפוס בנימין פריעדמאן מיסקאלץ ..262-86-12 עי 20.

20) ספר מנחת אזכרה יפרד והיה לארבעה ראשים א) קונטרס דורש לציון נכבדת מדובר בו הגיונים נעלים על אודות שיבת ציון מעשה ידי אמן נפלא הלא הוא אדוני אבי מורי הגאון האמתי מוהר"ר בצלאל זאב שאפראן זצ"ל שהיה אב"ד בקהלת באקוי והגליל. ב) אבני מלאים... אשר הוספתי משלי... ג) דמות דיוקן של חכמי ישראל מאמר מלוין ... על אודות אישיותו הגבירה של אבא מארי הגאון האדיר ז"ל, ד) מכתבי תהלה מאת גאוני דורנו המפורסמים הי"ו המדברים בשבח המגיע לספרו הנשגב של אבא מרי „שאלות ותשובות הרב"ז" כ"ע. נערכו על ידי בנו ותלמידו חנוך העניך שאפראן רב בבוקארעשט (רומניה) שנת תרצ"ב לפ"ק סעאיני בדפוס יעקב ווידער. 2-112 עמודים, עם תמונתו וחתימתו של הרב מהרב"ז ז"ל. 8°.

21) המעין... עתון להלכה ואגדה וקורות מחיי רבותינו הגאונים מרנא החתם כתב-ושבט סופר ותלמידיהם זי"ע ושו"ת... מהרה"ג הי"ו יוצאי בית מדרשינו בעבר והוה. בהוצאת התאחדות תלמידי ישיבה הרמה דפרעשבורג יצ"ו נערך ע"י ועד המערכה קובץ א' סיון תרצ"ד. בדפוס קאטלנבורג טירנוי (סלאווקאי) .32 עי 8°.

22) ספר חיים הנצחיים. בו מלוקט את כל החיובים המוטל על הבנים לכבוד הורים לאחר מותם הנמצאים בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים... ונלוה בסופו דרוש הספד בשם „זכרון עולם" וקונטרס בשם „יקרא דשכבי" בענין קבלת מעות קבורה מחברה קדושה... שאספתי... הק' צבי הירש.. פרידלינג אב"ד דק"ק ביסקוביץ והגליל... 8°.

23) **Die Trauer Vorschriften** von Rabb. Dr. Wolf Cöln... Verlag des Israelit und Hermon, Frankfurt a/m S. 112.

24) ספר מופת הדור תולדות רבינו יחזקאל הלוי לנדא ז"ל בעל ה„נודע ביהודה" ו„הצל"ח" קורותיו פעולותיו.. תכונת נפשו והלך רוחו וגם תולדות וקורות צאצאיו ... מאתי יקותיאל ארי' קאמעלהאר... בהוצאה שניה ע"י י. קאמעלהאר רישא. פיעטרקוב תרצ"ד דפוס ח. פאלמאן. 118·4 עי 8°.

שהופיע כבר ואפס מן השוק וכעת הו"ל בנו המשכיל בתוצאה חדשה ומגודלה. — ד"ר פ ר י ע ד מ אַ ן נותן ספר מקיף קורות היהודים בתקופה החדשה מהמהפכה הצרפתית עד המלחמה העולמית 25) ונועד בעקר לבתי־ספר. — לא מצאה היהדות האונגרית־הישנה סופר היודע לערוך את ערכה המיוחדה בתוך היהדות העולמית אלא הרב ג ר י נ ו ו ל ד. כי לא הרי היהדות האונגרית כהרי היהדות שבשאר ארצות. »בריה בפני עצמה« היא בהשקפותיה, מנהגיה ובדרכי חייה. ומי שלא נתגדל ברוחה אינו יכול לעמוד על אפיה. והרב גרינוואלד יליד מדינה זו אשר קבל חנוכו בישיבותיה בשיטה שגבלו להן רבותיה ואשר חננו ה' בעט־סופר מן שמיא הוא דאכשרי להודיע טבעה. עוד בחור צעיר לימים נתן לבו לחקר קורות היהדות שם. עשרים ספרים מהללים כשרונו במקצוע זו. וגם כעת שהביאו ה' למעבר־לים לא פסק מלימודו. בירחוני פרסם מאמרים חשובים לקורות קהלות ישראל שם ועכשיו נתקרבו בספר אחד 26). החכמים העוסקים בנושא זה ישמחו לקראת החומר העשיר אשר ימצאו בספרו לעבודתם. אמנם גם חוקרי תולדות כל ישראל יודו לו על פרי־רוחו. — ר"ג ב א ד ע ר הקדיש ידיעתו ועטו לטובת המון־העם. בשפה ברורה ונעימה, וברוח קדושה ומסורה מורה דרך חייהם ולמודיהם של התנאים ואמוראים 27). עד אף מי שלא קרא ושנה ירכיש לו ידיעה הגונה מספרות התלמודית. — אברהם כ ה נ א יודע לכוין הלוך רוחם של הסופרים ואנשי שם 28). — יודעי ח"ן יברכו את ר"ע ה י ר ש ב ר ג על הארותיו והערותיו לתורת רשב"י וכו' 29).

בחקר הביבליוגרפיה הרימו החכמים ג א ו ן 30) על ספר »מעם לועז« ו י ע ר י 31)

---

25) ד"ר פ. פ ר י ד מ ן, **קורות היהודים בתקופה החדשה** מהמהפכה הצרפתית עד המלחמה העולמית בשביל בתי ספר... לודז — תרצ"ד. 88 ע' 8°.

26) **מקורות לקורות ישראל** לקורות הקהלות ישראל במדינת סלובקיה, אונגריה, טרנסילבניה ויוגוסלביה. אשר קבלתי מפנקסי הקהלות ומצבתי החיים וגם מארכיונים שונים מאת י ק ו ת י א ל י ה ו ד ה ג ר י נ ו ו א ל ד רב ואב"ד בבית הכנסת „בית יעקב" בקאלומבוס אהיא. תרצ"ד. הוצאה מיוחדה מן הירחון „אוצר החיים" הונגריה. (דפוס קליין ברהובא) 92-4 ע' 8°.

27) **אונזערע גייסטיגע ריזען** דאס לעבען און די לעהרען פון אונזערע תנאים און אמוראים זיבען יאהרהונדערטער אידישע געשיכטע, פון ג ר ש ם ב א ד ע ר. ערשטער טייל, דיא חכמים פון דער משנה. ניו יארק תרצ"ד. געדרוקט ביי די מויכעסטער פאבלישינג קאמפ. ברוקלין. 416 עמודים 8°.

28) א ב ר ה ם כ ה נ א (אברך) **מסות** על סופרים ואנשי שם ודברי חסידות. הוצאת יבנה בדפוס קנולר ובנו פשעמישל תרצ"ד. 48 עמודים 16°.

29) **לתורת בני עליה** הארות לתורת רבי שמעון בן יוחי ורבי אלעזר בנו עם השואות לתורת רבי עקיבא והערות תולדתיות מאת ע מ נ ו א ל ה י ר ש ב ר ג. חלק ראשון. הוצאת „דעת" דבליג. (סדר אצל ביר ונדפס אצל וואליעווין ורשוי).

30) מ. ד. ג א ו ן, **משביות לבב** על מעם לועז גלגוליו וגורליו של ספר קורא הדורות בלשון האספניולית כולל א. מעם לועז על התורה. ב. מעם לועז על נ"ך. ירושלים תרצ"ג דפוס המערב ירושלים. 2-66 ע' 8°.

31) **רשימות ספרי לאדינו** הנמצאים בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים מאת א ב ר ה ם י ע ר י תוספת מיוחדת ל„קרית ספר" שנה העשירית. ירושלים.

על ספרי לאדינו בפרט. ספרים אלו הולכים ומשתכחים, וביחוד אינם ידועים כלל אצל בני אשכנז וזכותם לקבוע להם זכרון דור דור. — רא"מ הברמן עושה נפשות להמדפיסים בני שונצינו 32), — והמו"ס המפורסם הרב ר"ד פרענקיל התחיל להו"ל »עלים« לביבליוגרפיה ולשם מסחר 33). ומעין זה הירחון »יודאיקה« ע"י הסופר המובהק בטטלהיים 34) בחומר-עשיר ובהדור מאוד.

להרחבת הלשון העברית נתנו מחילם ז. אשור 35), ג. זיעגעל 36): הראשון למנחי הדפוס והשני תרגילים לבוגרים משתלמים.

שירי אבו אל עאפיה קמו לתחיה ע"י המומחה בחקר הפיוט מימי הבינים ר"ד ילין 37). באורו הרחב ברכה בפני עצמו. — תרגום יפה ובאור עמוק בהשתפכת-הנפש ההגיוני והמיסטי לתפלות ישראל לימי החול והשבת עלה יפה ביד הרב מונק 38).— בלשון צח ובהיר ובסגנון ונעים לקריאה נותן לפנינו מאוצר האגדה לישראל מאוסף ממיכה יוסף בן גריון 38) — ובסגנון פיוטי יחיד במינו יוליכנו א. ניימאן ארצה ישראל 40). — הצליח הרב ר"א פישר בפולמסו נגד ד"ר קעטשקעמעטי 41) על שאלתו כמה דתות ישנן בישראל?

---

תרצ"ד. חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית. (דפוס העברי ירושלים) 128·8 ע' 8⁰. ופקסימיליה אחת.

32) א. מ. הברמן, המדפיסים בני שונצינו תולדותיהם ורשימת הספרים העברים שנדפסו על ידיהם וינה תרצ"ג. בהוצאת בית מסחר הספרים של דוד פרענקיל וינה. 90 ע' 16⁰.

33) עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל יו"ל ארבע פעמים בשנה בהשתתפות חכמים מפורסמים. העורך דוד פרענקיל וינה. חוברת א' תמוז תרצ"ד. (דפוס אפפעל וינה) 32 ע' 8⁰.

34) **Judaica** Zeitschrift für Geschichte, Literatur, Kunst und Bibliographie. Erscheint Monatlich. I Jahrgang 1-2 Heft. Bratislawa 1934. S. 36

35) מלון למנחי הדפוס עברית אנגלית, גרמנית עם 50 ציורים. הוצאת ז. אשור תל אביב בית הדפוס "אמנות ארץ ישראל" תל-אביב. 98 ע' 16⁰.

36) נפתלי זיגל. בית הנתיבות תמונות, תאורים, שיחות, ספורים, בדיחות, פתגמים, דקדוק ומלון עברי-פולני-יהודי. לבוב תרצ"ד הוצאת "ספרית" לבוב. (דפוס סטוקה לבוב) 47 ע' 8⁰.

37) גן המשלים והחידות אסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה עפ"י כתב-יד שאול בן עבד-אל יוסף בהשואה לכתבי-יד אחרים מגה, מסדר, מבאר ונערך על ידי דוד ילין מורה לשירת ספרד במכללה העברית בירושלים. חלק ראשון ירושלים תרצ"ג דפוס הספר ירושלים. 18-194-142 ע' עם תמונת שאול עבד-אלה יוסף ז"ל וצורת חתימת ידו.

38) **Die Welt der Gebete** עולם התפילות Komentir zu den Werktags- und Sabbat- Gebeten nebst Uebersetzung von Rabbiner Dr. Elie Munk in Ansbach. 5693—1933. Hermon Verlag Frankfurt a/M. S. 8-374. 8⁰.

39) **Der Born Judas** Märchen uno Geschichten gesammelt von Micha Josef bin Gorion. Neue Ausgabe. Schocken Verlag Berlin. S. 791.

40) Oskar Neumann: **Fahrt nach Osten.** Inpressionen einer Erez--Israel-Fahrt... 1933 Nekudah Verlag Mukačevo S. 327.

41) Das Buch von Dr. L. Kecskeméti: Gibt es blos eine Jüdische Re-

בשדה האגדה הופיעו ספרים שיש להם ערך במעט או ביותר ביד הנדרשים להם. הרב ר"מ הורוביץ מי שקנה לו שם טוב בספרות הדרוש בספריו הקודמים »דרשות הרמ"ה«, »חזיונות הרמ"ה« ו»הגיונות הרמ"ה« פרסם כעת »השקפותיו« על החיים יוצאות מדברי חז"ל 42). ספרו זה »הוא התבוננות עמוקה על כל מה שנעשה במשך עשרים שנה האחרונות שבלבלו את העולם ובלבלו את המוחות«. — בדברי חסידות ובדרך דרוש־פלפולי מזכנו ר"א שטיינגליץ 43). — דברים טובים »הקרוב לפשט הפסוק או המדרש, וגם מתאים לרוח היום« העניקנו הרב רש"מ פיין 44). מעלה גדולה לספרו כי בחר לו דרך קצרה והקורא יבוא תכף על דרישתו. — באוריו לתורה של ר"י גיפשטיין 45), פירושיו על מסכת אבות להרב ר"א רייך 46) ולקוטיו של ר"י שימחאוויטש 47) כלם שוין לטובה ביד הדרשן. בספרו של הרב רייך אתה מוצא גם שו"ת בנושאים העומדים על הפרק.

אין התורה עתידה שתשתכח מישראל אם בשנים »שאין בהם חפץ« עשו חכמי ישראל כל כך, בשנה טובה ופוריה על אחת כמה וכמה. נקוה כי »תכלה שנה וקללותיה« ו»תחל שנה וברכותיה«!

---

ligion oder mehrere?... von Philipp Fischer Oberrabbiner in Sarospatak. (דפוס שווארטץ קונסנטמיקלאש) S. 40.

42) ספר השקפת הרמ"ה דרשות לרגלים, ולימים הנוראים ולכל שבתות השנה לקוחות מן החיים ובנויות על דברי חז"ל מאתי משה הורוויץ... תרל"ד דפוס מוינעסטער ברוקלין נ. י. 174 עמודים עם שער אנגלי 8°.

43) ספר תורת חסד ... יסוד מדברותיו על מאמר הכתוב ולך אדני חסד וגו' (תהלים ס"ב)... עם הערות בשם חוט של חסד, וקונטרס אחרון, גם נספח באמצע הפתיחה מאמר מעשה נסים כולל פלפולא חריפתא... אליעזר שטיינגליץ מעיר טארנאוו.. פיעטערקוב בדפוס קאפעלמאן לעדערנויס בשנת תרל"ב לאלף הששי לפ"ק 264 עי 4°.

44) ספר איתן שמואל רעיונות והגיונות לימים נוראים ומועדים... מאתי שמואל מנחם הלוי פיין רב בעיר דעטראיט... תרל"ד לפ"ק. (בדפוס זאלץ־געללמאן שט. לואיס) 112 עי 8°.

45) דעת תורה באור על התורה בדרך הגיון מאת הרב יהושע גיפשטיין מאגוסטוב פיעטרקוב בדפוס פאלמאן תרל"ב לפ"ק. 130 עי 8°.

46) ספר פרחי אזוב על מסכת אבות ... מאתי ... אליי רייך .. המורה דאין ומו"ץ פה טירנוי . . ואליו יחובר שאלות אליה' יכיל נקבצו תשובת מגאוני זמנינו . . בשנת למען ירבו ימיכם וימי בניכם לפ"ק. (דפוס נויפעלד באלאנטא) 400 עי 4.

47) שני ספרים נפתחים א) ספר ילקוט יצחק.. פנינים מים התלמוד ומדרשים, מבעלי אסיפות וחכמי הדשים, ולפעמים מעט משלי אנכי יצחק בלא"א הרי ישראל ז"ל הב"ד שימחאוויטש יליד בבעלז באסטראביע כעת בניו־יארק. ב) ספר לקוטי אמרים החדש מאת הרב אנשי"ו לוי"ג. שנת "לקוטי וחדושי יצחק" לפ"ק. בדפוס וואגמייסטער ניו־יארק בראנקס 10 316 96 עמודים 8°.